Open Access
उदयगिरी - बहुभाषिक इतिहास संशोधन पत्रिका
(A Bimonthly, Refereed, & Peer Reviewed Journal of History)
Published by: AAASSHER, Mumbai, (MS) India
Journal homepage: https://udayagiri.aaassher.org/
ISSN (Online): 2583-8423
Volume 1, Issue 4, October 2023; Pages 900 – 907
DOI: 10.5281/zenodo.10282659
Original Research Article

ग्राम उद्योग आणि ग्राम स्वराज

ज्ञानेश्वर मारुती माळी

सरस्वती संगीत कला महाविद्यालय, लातूर ४१३५३१ महाराष्ट्र, भारत

Corresponding author E-mail: dnyaneshwarmali5845@gmail.com

Received: 14 October, 2023 | Accepted: 26 October, 2023 | Published: 28 October, 2023

प्रस्तावना

गाव नष्ट झाले तर भारताचाही नाश होईल. भारत यापुढे भारत राहणार नाही. जगातील तिचे स्वतःचे मिशन हरवले जाईल. गावाचे पुनरुज्जीवन तेव्हाच शक्य आहे जेव्हा त्याचे शोषण होणार नाही. मोठ्या प्रमाणावर औद्योगिकीकरण केल्याने स्पर्धा आणि विपणनाच्या समस्या आल्याने गावकऱ्यांचे निष्क्रीय किंवा सक्रिय शोषण होत आहे. म्हणून आपण गाव स्वयंपूर्ण असण्यावर, मुख्यतः वापरासाठी उत्पादन करण्यावर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे. ग्रामोद्योगाचे हे वैशिष्ट्य राखले तर, गावकऱ्यांना ते बनवता येतील आणि वापरता येतील अशी आधुनिक यंत्रे आणि साधने वापरण्यास हरकत नाही. फक्त त्यांचा वापर इतरांच्या शोषणाचे साधन म्हणून करू नये.

संशोधनाची उद्दिष्टे

- ग्रामउद्योगास चालना देणे
- ग्रामउद्योगास आर्थिक सहाय्य प्रधान करणे
- गावपातळीवर संशोधन केंद्र स्थापन्न करणे
- यांत्रिकीकरणाचे फायदे व तोटे समजावून सांगणे
- ग्रामस्थांचा सहभाग वाढविणे
- रोजगाराच्या संधी निर्माण करणे

- ग्रामउद्योगाचे पुनर्वसन करणे

ग्रामविकास

भारताला आधुनिक अर्थाने औद्योगिकीकरण करण्याची गरज नाही. यात 7,50,000 गावे 1900 मैल लांब, 1500 रुंद अशा विस्तीर्ण क्षेत्रात पसरलेली आहेत. लोक मातीशी रुजलेले आहेत आणि बहुसंख्य लोक हाताशी धरून जीवन जगत आहेत. याच्या उलट काय म्हणता येईल, डोळे उघडे ठेवून आणि श्वासोच्छवासाने संपूर्ण भूमीचा प्रवास करून लाखो लोकांमध्ये मिसळून वर्षातील गेले चार महिने सक्तीच्या आळशीपणात जगत आहेत. शेतीला क्रांतिकारक बदलांची गरज नाही. भारतीय शेतकऱ्यांना पूरक उद्योगाची गरज आहे. हातमाग नव्हे तर चरखाचा परिचय सर्वात नैसर्गिक आहे. चरखा प्रत्येक घरात समाविष्ट केला जाऊ शकत नाही, तर शेतकरी करू शकतो, आणि अगदी शतकापूर्वीही असे होते. हे आर्थिक दबावाने नाही तर बळजबरीने जाणीव पूर्वक वापरले गेले होते जे अस्सल नोंदींवरून सिद्ध होते. त्यामुळे चरखा पुनर्संचयित केल्याने भारताची आर्थिक समस्या एका झटक्याने सुटते.

ग्रामोद्योग आणि ग्रामसेवा

1934 मध्ये गांधींनी भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसचा राजीनामा दिला आणि इतर नेत्यांशी त्यांचे ध्येय आणि साधनांच्या शुद्धतेवर मतभेद झाले. त्यांनी वर्धा येथे "ऑल इंडिया व्हिलेज इंडस्ट्रीज असोसिएशन" ची स्थापना केली आणि आपला बहुतेक वेळ भारतीय गावांच्या पुनर्रचनेसाठी समर्पित केला. गांधीजींनी ग्रामीण जीवनपद्धतीत प्रयोग सुरू केले जसे की गावातील हस्तकला आणि कृषी प्रक्रिया उद्योगांचे पुनरुज्जीवन, ग्रामस्वच्छता, आहार सुधारणा इत्यादी, जेणेकरून गावांना राहण्यासाठी आदर्श परिसर म्हणून विकसित करता येईल. त्यांनी अस्पृश्यता दूर करण्यावरही लक्ष केंद्रित केले.

एप्रिल 1936 मध्ये सेवाग्राम गावात येण्यापूर्वी गांधींनी वर्धा येथे विविध उद्योगांमध्ये प्रयोग सुरू केले होते. त्यांनी अनेक कामगारांना ग्रामीण पुनर्निर्माण कार्य जसे की खजुराच्या झाडांपासून नीरा तयार करणे, गूळ इ. तसेच डायरी, चामड्याचे काम, मातीची भांडी, मधमाशीपालन इत्यादींमध्ये प्रशिक्षण दिले. त्यांनी अखिल भारतीय स्पिनर्स असोसिएशनचे मुख्यालय सेवाग्राम येथे हलवले.

सेवाग्राम आश्रमात रोज सकाळी नीरा दिला जात असे. गांधींचा असा विश्वास होता की हाताने विणकाम म्हणजे खादीचे कापड हे एक केंद्र आहे ज्याभोवती सर्व ग्रामोद्योग समृद्ध होऊ शकतात. या सौर प्रणालीच्या सहाय्याने आपण भारतीय ग्रामसंस्कृतीची पुनर्बांधणी आणि जतन करू शकू असे त्यांना वाटले.

जेव्हा एखादे राष्ट्र स्वतःच्या प्रयत्नाने स्वतंत्र होईल तेव्हा जनतेच्या आर्थिक परिस्थितीच्या विकासासाठी तयार होण्यासाठी विविध प्रयोग करावे लागतील. गांधीजींना याचा अंदाज आला आणि त्यांनी त्या दिशेने पावले उचलली. गांधींनी ग्रामजीवन स्वीकारले असले तरी खेडेगावातील अज्ञान, अस्वच्छता, आळशी मत्सर त्यांना सहन होत नव्हते.

1936 पासून शेवटपर्यंत सेवाग्राम आश्रम हे त्यांचे मुख्यालय राहिले. राष्ट्राला त्याच्या सामाजिक-आर्थिक पायाच्या अहिंसक पुनर्रचनेच्या मार्गावर मार्गदर्शन करण्यासाठी गांधींनी विविध रचनात्मक कार्य संस्थांचे आयोजन केले होते. जगातील सर्वात बलाढ्य साम्राज्याशी लढा देणाऱ्या या माणसाने एकाच वेळी शोषणमुक्त आणि अहिंसक समाजव्यवस्थेच्या स्थापनेसाठी विधायक कार्याचा नवा मार्ग विकसित केला आणि दाखवून दिला. हा त्यांचा जीवनातील आदर्श आणि मानवजातीसाठी संदेश होता.

गांधींनी सत्याग्रहाच्या तीन देशव्यापी चळवळी केल्या होत्या. सर्वप्रथम 1921-22 मध्ये सविनय कायदेभंग झाला. नैतिक शिस्त बिघडल्यामुळे आणि ब्रिटिशांविरुद्ध हिंसाचाराचा उद्रेक झाल्यामुळे ते नंतर निलंबित करण्यात आले. दुसरे म्हणजे 1930 मधील सॉल्ट मार्च. तिसरे म्हणजे 1942 चे भारत छोडो आंदोलन.

खादीचे अर्थशास्त्र

खादीच्या शास्त्राला उत्पादन आणि उपभोगाचे विकेंद्रीकरण आवश्यक आहे, खादीचे उत्पादन जेवढे शक्य असेल तितके झाले पाहिजे.

प्रत्येक गावाला त्याच्या अन्न आणि वस्त्रासाठी स्वावलंबी बनवणे हे खादीचे केंद्रस्थान आहे.

स्वयंपूर्ण खादी कापूस स्वत: किंवा प्रत्येक गावात प्रत्यक्ष कापूस पिकवल्याशिवाय कधीही यशस्वी होणार नाही. याचा अर्थ किमान स्वयंपूर्ण खादीच्या बाबतीत कापूस लागवडीचे विकेंद्रीकरण.

खादी सर्व यंत्रसामग्री नष्ट करण्याचा प्रयत्न करत नाही तर ती त्याच्या वापराचे नियमन करते आणि तणाची वाढ तपासते. ते स्वतःच्या कॉटेजमध्ये सर्वात गरीब लोकांच्या सेवेसाठी यंत्रसामग्री वापरतात. चाक हा स्वतः यंत्राचा भाग आहे.

गुळ आणि खांडसरी

साखर उद्योग घ्या. कापडाच्या पुढे सर्वात मोठा उद्योग म्हणजे साखर निर्मिती. याला मदतीची गरज नाही. साखर कारखाने वेगाने वाढू लागले आहेत. या उद्योगाच्या वाढीसाठी लोकप्रिय संस्थांनी फारसे काही केले नाही. त्याच्या वाढीसाठी ते अनुकूल कायद्याचे ऋणी आहे. आणि आज हा उद्योग इतका समृद्ध आणि विस्तारत आहे की गुळाचे उत्पादन भूतकाळातील गोष्ट बनत चालली आहे. पौष्टिक मूल्यामध्ये हे शुद्ध साखरेपेक्षा श्रेष्ठ आहे. हाच अत्यंत मौल्यवान कुटीर उद्योग तुमच्या मदतीसाठी आक्रोश करतो. हे स्वतःच संशोधन आणि भरीव मदतीसाठी मोठा वाव देते. ते जिवंत ठेवण्याचे मार्ग आणि साधनांचा शोध घ्यावा लागेल.

टॅनिंग

असा अंदाज आहे की भारतातून दरवर्षी नऊ कोटी रुपयांचे कच्चे चामडे निर्यात केले जातात आणि त्यातील बराचसा भाग तिला उत्पादित वस्तूंच्या रूपात परत केला जातो. याचा अर्थ केवळ साहित्यच नाही तर बौद्धिक, निचरा

देखील आहे. दैनंदिन वापरासाठी आवश्यक असलेल्या असंख्य चामड्याचे सामान टॅनिंग आणि तयार करण्याचे प्रशिक्षण आम्ही गमावतो.

टॅनिंगसाठी उत्तम तांत्रिक कौशल्य लागते. रसायनशास्त्रज्ञांची फौज या महान उद्योगात त्यांच्या कल्पक प्रतिभेला वाव शोधू शकते. ते विकसित करण्याचे दोन मार्ग आहेत. खेड्यात राहणाऱ्या हरिजनांच्या उत्थानासाठी आणि घाणीत आणि अधःपतनात राहणाऱ्या उदरनिर्वाहासाठी आणि गावापासून दूर असलेल्या आणि गावापासून दूर असलेल्या गावाच्या वस्तीत पाठवले गेले. या मार्गाचा अर्थ गावांची पुनर्रचना करणे आणि त्यांच्यापर्यंत कला, शिक्षण, स्वच्छता, समृद्धी आणि प्रतिष्ठा घेऊन जाणे. याचा अर्थ गावाच्या उन्नतीसाठी रासायनिक प्रतिभेचा उपयोग देखील होतो. टॅनिंग केमिस्टना टॅनिंगच्या सुधारित पद्धती शोधाव्या लागतात. गावाकडच्या केमिस्टला जिंकण्यासाठी झुकावं लागतं. त्याला व्हिलेज टॅनिंग शिकून समजून घ्यायचे आहे, जे अजूनही अस्तित्वात आहे पण दुर्लक्षामुळे झपाट्याने मरत आहे, असे म्हणायचे नाही की आधाराची गरज नाही. परंतु क्रूड पद्धत थोडक्यात रद्द केली जाऊ शकत नाही, किमान सहानुभूतीपूर्वक तपासणीपूर्वी नाही. त्याने शतकानुशतके चांगले काम केले आहे. त्यात योग्यता नसती तर असे करता आले नसते. या दिशेने मला माहीत असलेले एकमेव संशोधन शांतिनिकेतनमध्ये सुरू आहे, आणि नंतर ते साबरमती येथील आताच्या बंद पडलेल्या आश्रमात सुरू झाले. शांतिनिकेतनमधील प्रयोगाच्या प्रगतीशी मी स्वत:ला संपर्कात ठेवू शकलो नाही. आता साबरमती आश्रम बनलेल्या हरिजन आश्रमात त्याचे पुनरुज्जीवन होण्याची सर्व शक्यता आहे. हे प्रयोग संभाव्य संशोधनाच्या महासागरातील केवळ थेंब आहेत.

दुग्धव्यवसाय

एक आदर्श गोशाळा त्याच्या अधिवासातील शहराला स्वतःच्या गुरांचे स्वस्त आणि पौष्टिक दूध आणि कत्तलीच्या चामड्यातून नव्हे तर मेलेल्या गुरांच्या चामड्याचे स्वस्त आणि टिकाऊ पादत्राणे पुरवेल. अशी गोशाळा शहराच्या मध्यभागी किंवा त्याच्या जवळच्या परिसरात एक किंवा दोन एकर जमिनीवर नसून ती काही अंतरावर असेल, परंतु सहज पोहोचण्याच्या आत, पन्नास ते शंभर एकर जमीन असेल जिथे आधुनिक डेअरी आणि एक आधुनिक टॅनरी काटेकोरपणे व्यावसायिक परंतु राष्ट्रीय धर्तीवर चालविली जाईल. त्यामुळे कोणताही नफा होणार नाही आणि लाभांशही द्यावा लागणार नाही आणि तोटाही होणार नाही. दीर्घकाळात अशा संस्था भारतभर पसरणे हा हिंदू धर्माचा विजय ठरेल आणि गायीबद्दलच्या हिंदूंच्या आस्थेचा, म्हणजेच गोरक्षणाचा पुरावा ठरेल आणि त्यामुळे शिक्षित पुरुषांसह हजारो पुरुषांना चांगला रोजगार मिळेल; डेअरी आणि टॅनरी या दोन्ही कामांसाठी तज्ञ वैज्ञानिक ज्ञान आवश्यक आहे. डेन्मार्क नव्हे तर भारत हे उत्कृष्ट डेअरी प्रयोगांसाठी एक मॉडेल राज्य असावे आणि भारताला दरवर्षी नऊ कोटी रुपये किमतीच्या मृत गुरांच्या चाव्या निर्यात कराव्या लागतात आणि तिच्या वापरासाठी कत्तल केलेल्या गुरांच्या चाव्यांचा वापर करावा लागतो. जर अशी स्थिती भारतासाठी लाजिरवाणी असेल तर ती हिंदूंसाठी मोठी लाजिरवाणी आहे. मी गिरिडीहच्या पत्त्याला उत्तर देताना जी टीका केली आहे ती सर्व गोशाळा समित्यांनी ध्यानात घ्यावी आणि त्यांच्या

गोशाळांना आदर्श दुग्धशाळा आणि टॅनरी बनवावे आणि सर्व जीर्ण आणि अपंग गुरांसाठी आश्रयस्थान बनवावे अशी माझी इच्छा आहे.

गावांसाठी विज्ञान केंद्र

ग्रामीण विकास आणि विकेंद्रित अर्थव्यवस्थेच्या गांधींच्या संकल्पनेतून खेड्यांसाठी विज्ञान केंद्र शास्त्रज्ञ डॉ. देवेंद्र कुमार यांनी सुरूकेले. 1946 मध्ये अखिल भारतीय ग्रामोद्योग असोसिएशन, वर्धा येथे ते गांधी आणि डॉ. जे.सी. कुमारप्पा, आंतरराष्ट्रीय ख्यातीचे सुप्रसिद्ध अर्थतज्ञ यांच्यासोबत सामील झाले आणि तेथे त्यांनी प्रयोगशाळेत वैज्ञानिक म्हणून काम केले.

अखिल भारतीय ग्रामोद्योग संघ, वर्धा, भारत

1934 मध्ये गांधीजींनी वर्धा येथे "अखिल भारतीय ग्रामोद्योग संघ" ची स्थापना केली आणि आपला बहुतेक वेळ भारतीय गावांच्या पुनर्रचनेसाठी समर्पित केला. गांधीजींनी ग्रामीण जीवनशैलीत प्रयोग सुरू केले जसे की गावातील हस्तकला आणि कृषी प्रक्रिया उद्योगांचे पुनरुज्जीवन, ग्रामस्वच्छता, आहार सुधारणा इत्यादी, जेणेकरून गावांना राहण्यासाठी आदर्श परिसर म्हणून विकसित करता येईल.

ग्रामोद्योग कमी होण्याची कारणे

आपण गिरणीतलं पीठ खातो, आणि अगदी जवळच्या पिठाच्या गिरणीत अर्धा मण धान्य घेऊन गरीब गावकरी फिरतो. भरपूर अन्नपदार्थ असूनही आपण बाहेरून गहू आयात करतो आणि ऑस्ट्रेलियाचे 'सुपरफाईन' पीठ खातो हे तुम्हाला माहीत आहे का? आम्ही आमच्या हाताचे पीठ वापरणार नाही, आणि गरीब गावकरी देखील मूर्खपणे आमची कॉपी करतो. अशा प्रकारे आपण संपत्तीचे कचऱ्यात, अमृताचे विषात रुपांतर करतो. संपूर्ण जेवणासाठी योग्य जेवण आहे. गिरणीचे पीठ हे जीवनसत्वविरहित पीठ असते, चक्कीचे पीठ दिवसागणिक ठेवलेले पीठ हे जीवनसत्वहीन तर असतेच, शिवाय विषही असते. परंतु आपण दररोज ताजे पीठ जे पीठ खावे ते तयार करण्यासाठी आपण प्रयत्न करणार नाही आणि कमी पौष्टिक गोष्टींसाठी पैसे देऊ आणि सौदामध्ये आजारपण खरेदी करू. हे कोणतेही अमूर्त आर्थिक सत्य नाही, हे वास्तव आहे, जे आपल्या डोळयांसमोर रोज घडत आहे. तांदूळ आणि गुळ आणि तेलाचीही हीच स्थिती आहे. आपण तांदूळ, त्यातील पदार्थ पॉलिश करून खाऊ आणि पौष्टिक साखर कमी खाऊ आणि अधिक पौष्टिक गुरापेक्षा जास्त पैसे देऊ. खेड्यातील तेलवाल्याला नामशेष होण्याचा त्रास आपण सहन केला आहे आणि आपण भेसळयुक्त तेल खातो. आम्ही गायीची मूर्ती करतो, पण तिला हळूवारपणे मारतो. आपण मध खातो आणि मधमाशी मारतो, परिणामी आज मध हा इतका दुर्मिळ पदार्थ बनला आहे की तो फक्त माझ्यासारख्या 'महात्मा'लाच उपलब्ध आहे किंवा ज्यांच्याकडे तो औषधांसाठी एक वाहन म्हणून वैद्यांकडे असावा. शास्त्रोक्त आणि निरुपद्रवी मधमाशीपालन शिकण्याची तसदी घेतली, तर ती स्वस्तात मिळायला हवी आणि आपल्या मुलांना आवश्यक असलेली सर्व कर्बोदके त्यातून मिळतील. आमच्या सर्व

आहारशास्त्रात,हाड-पांढर्या साखरेला समृद्ध तपकिरी गुळ आणि फिकट पांढर्या ब्रेडला समृद्ध तपकिरी कोंडा-ब्रेडला प्राधान्य देतो.

आपण रोज आंघोळ करणाऱ्यांचे राष्ट्र आहोत असे म्हणतात. की आपण आहोत, हे निश्चित आहे, परंतु आपण त्यापेक्षा चांगले नाही. कारण आपण अशुद्ध पाण्याने आंघोळ करतो, आपल्या टाक्या आणि नद्या घाण करतो आणि ते पाणी पिण्यासाठी आणि आंघोळीसाठी वापरतो. आम्ही वकील आणि पदवीधारक आणि डॉक्टर स्वच्छता आणि स्वच्छतेची प्राथमिक तत्त्वे शिकणार नाही. आम्ही अद्याप आमच्या निर्वासनांची विल्हेवाट लावण्याची सर्वात आर्थिक पद्धत तयार केलेली नाही आणि आम्ही आमच्या खुल्या निरोगी जागा रोगाच्या प्रजननाच्या ठिकाणी बदलतो.

यांत्रिकीकरणाचे धोके

ज्या कामासाठी हात खूप कमी असतात तेव्हा यांत्रिकीकरण चांगले असते. कामासाठी आवश्यकतेपेक्षा जास्त हात असणे हे वाईट आहे, जसे भारतात आहे आपल्या गावात राहणाऱ्या लाखो लोकांसाठी विश्रांती कशी मिळवायची हा आपल्यासमोरचा प्रश्न नाही. वर्षातील सहा महिन्यांच्या कामकाजाच्या दिवसांच्या बरोबरीचे त्यांचे निष्क्रिय तास कसे वापरायचे ही समस्या आहे. विचित्र दिसत असले तरी, प्रत्येक गिरणी सामान्यतः गावकऱ्यांसाठी धोका आहे. मी आकडेवारी काढली नाही, पण प्रत्येक गिरणीचा हात त्यांच्या गावात किमान दहा मजूर करतात असे म्हणण्यात मी पूर्णपणे सुरक्षित आहे. दुसऱ्या शब्दांत, तो त्याच्या गावात "दहा सहकारी-ग्रामस्थांच्या खर्चावर" कमावतो त्यापेक्षा जास्त कमावतो. अशा प्रकारे सूत आणि विणकामाच्या गिरण्यांनी गावकऱ्यांना उदरनिर्वाहाच्या महत्त्वपूर्ण साधनांपासून वंचित ठेवले आहे. ते वळतात असे म्हणण्याला उत्तर नाही. स्वस्त, चांगले कापड, जर त्यांनी तसे केले तर. कारण, जर त्यांनी हजारो कामगारांना विस्थापित केले असेल तर, सर्वात स्वस्त गिरणीचे कापड, खेड्यांमध्ये विणलेल्या सर्वात प्रिय खादीपेक्षा जास्त महाग आहे. कोळसा खाणकाम करणाऱ्या कामगारांना कोळसा प्रिय नाही. ती तिथे आणि मग स्वतःची खादी बनवणाऱ्या गावकऱ्याला खादी प्रिय नाही. पण गिरण्यांमध्ये तयार होणारे कापड जर गावातील हात विस्थापित करत असेल, तर राईस मिल्स आणि पिठाच्या गिरण्यांनी हजारो गरीब महिला कामगारांनाच विस्थापित केले नाही तर संपूर्ण आरोग्याचे नुकसान होईल. जिथे लोकांना मांसाहार घ्यायला हरकत नाही आणि परवडेल तिथे पांढरे पीठ आणि पॉलिश केलेला तांदूळ काही नुकसान करू शकत नाही, परंतु भारतात, जिथे लाखो लोकांना मांसाहार मिळू शकत नाही तिथे त्यांना खाण्यास हरकत नाही, जर ते ते मिळवू शकतील, तर त्यांना संपूर्ण गव्हाच्या पेंडीमध्ये असलेले पौष्टिक आणि महत्त्वपूर्ण घटकांपासून वंचित ठेवणे पाप आहे. पांढरे पीठ आणि पॉलिश केलेले तांदूळ वापरण्यावर धोक्याच्या अटेंडंटवर असलेल्या लोकांना सूचना देण्याची वैद्यकीय माणसे आणि इतरांनी एकत्रितपणे वेळ आली आहे.

त्यामुळे माझ्या मते, अखिल भारतीय ग्रामोद्योग संघटनेचे कार्य हे विद्यमान उद्योगांना प्रोत्साहन देणे आणि शक्य व इष्ट जेथे खेड्यांतील मृत किंवा मृत उद्योगांना खेड्य पद्धतीनुसार, म्हणजे खेड्यांमध्ये पुनरुज्जीवन करणे हे असले पाहिजे. त्यांच्या स्वतःच्या कॉटेजमध्ये काम करणे जसे अनादी काळापासून केले जात असेल. या सोप्या पद्धतींमध्ये

बऱ्यापैकी सुधारणा करता येऊ शकते कारण त्या हाताने जिनिंग, हँड-कार्डिंग, हँड स्पिनिंग आणि हाताने विणकाम करत आहेत.

एक समीक्षक असा आक्षेप घेतो की प्राचीन योजना पूर्णपणे व्यक्तिवादी आहे आणि ती कधीही कॉर्पोरेट प्रयत्न करू शकत नाही. हे दृश्य मला फार वरवरचे वाटते. गावकऱ्यांनी त्यांच्या कॉटेजमध्ये वस्तू तयार केल्या असल्या तरी त्या एकत्र करून नफा विभागला जाऊ शकतो. गावकरी देखरेखीखाली आणि योजनेनुसार काम करू शकतात. कच्चा माल सामान्य स्टॉकमधून पुरवला जाऊ शकतो. सहकारी प्रयत्नांची इच्छाशक्ती निर्माण झाली, तर सहकार, श्रमविभागणी, वेळेची बचत आणि कार्यक्षमतेसाठी भरपूर संधी नक्कीच आहेत. या सर्व गोष्टी आज अखिल भारतीय स्पिनर्स असोसिएशन 5,000 हून अधिक गावांमध्ये करत आहेत.

ग्रामोद्योगांचे पुनर्वसन

आम्ही कापड, साखर आणि तांदूळ गिरण्यांना नि:स्वार्थपणे मदत करण्याचा दावा करू शकतो आणि अनुक्रमे, गावातील सूतकताई, हातमाग आणि त्यांचे उत्पादन, खादी, गावातील ऊस क्रशर आणि त्याचे उत्पादन, जीवनसत्त्वे युक्त आणि पौष्टिक गुर किंवा मौल आणि हात. पाउंडर आणि त्याचे उत्पादन, पॉलिश न केलेला तांदूळ, ज्याचा पेरीकार्प, ज्यामध्ये जीवनसत्त्वे असतात, या पाउंडर्सने अबाधित ठेवले आहेत. म्हणून, आमचे स्पष्ट कर्तव्य आहे की गावातील चाक, गाव क्रशर आणि ग्राम पाउंडर अस्तित्वात ठेवण्याच्या शक्यतेची तपासणी करणे आणि त्यांच्या उत्पादनांची जाहिरात करून, त्यांचे गुण शोधून काढणे, कामगारांची स्थिती आणि विस्थापितांची संख्या तपासणे. वीज-चालित यंत्रसामग्री आणि त्यांना सुधारण्याच्या पद्धती शोधून काढणे, त्यांच्या गावाचे वैशिष्ट्य टिकवून ठेवण्यासाठी, त्यांना गिरण्यांच्या स्पर्धेत टिकून राहण्यास सक्षम करणे. किती भयंकर आणि गुन्हेगारी रीतीने आपण त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले आहे! इथे कापड किंवा साखर किंवा तांदळाच्या गिरण्यांचा विरोध नाही. त्यांच्या उत्पादनांना संबंधित परदेशी उत्पादनांना प्राधान्य दिले पाहिजे. जर ते परदेशी स्पर्धेपासून नष्ट होण्याच्या धोक्यात असतील तर त्यांना आवश्यक समर्थन मिळाले पाहिजे. पण त्यांना तशी गरज नाही. परदेशी स्पर्धा असूनही त्यांची भरभराट होत आहे. गरज आहे ती खेड्यातील कारागिरांना आणि त्यांच्या पाठीमागील कामगारांना वीज चालवणाऱ्या यंत्रांच्या चुरशीच्या स्पर्धेपासून संरक्षण देण्याची, मग ते काम भारतात असो किंवा परदेशात. खादी, गुर आणि पॉलिश न केलेले तांदूळ यांमध्ये आंतरिक गुण नसल्यामुळे ते मरावेत. पण, खादी वगळता, माझ्या माहितीप्रमाणे, ऊस तोडून आणि तांदूळ गाळप करून आपला उदरनिर्वाह करणाऱ्या हजारो गावकऱ्यांच्या भवितव्याबद्दल काहीही जाणून घेण्याचा किंचितही प्रयत्न झालेला नाही. नक्कीच, या कामात देशभक्तांची फौज पुरेशी आहे.

संदर्भ सूची

१. Village Industries:M.K.Gandhi

२. हरिजन वृत्तपत्र: 10/08/1934

३. यंग इंडिया वृत्तपत्र: 22/10/1925

४. gandhiashramsevagram.org